

הספרות כמשקולת

האם צריך לא לקרוא בקלאסיקות? האם לא הגיע הזמן לחשוב התחלה חדשה, אחרת, כזו שאינה מתחילה בספר בראשית ואף לא בגלגמש, כזאת שמוותרת על חמתו של אבילס ומפקפקת במסעו של אודיסאוס?

בראיון לסרט "שואה" אומר ראול הילברג שהוא שאל שאלות קטנות כי פחד לקבל תשובות קטנות לשאלות גדולות. אם אחרי "מהי" נשים "אהבה?", נקבל סימפוזיון. יחסרו לנו רק יין ואלקביאדס. "המשתה" של אפלטון אולי אומר משהו במשלב הפילוסופי, אבל במשלב הספרותי הוא מקבל את דברי הנוכחים, בשיהוק של אריסטופנס ושל מחשבתו הפיגורטיבית.

ובכל זאת, כמו דברים רבים, גם המחשבה על הספרות כמשקולת מתחילה במשפט שנכנס לראש לפני שנים. מתיא פסקל (גיבור הרומן של פירנדלו מ-1904), לפני שנעשה "לשעבר", מספר על אביו, שאוניית הסוחר שלו הפליגה עם העוונות של בני כפרו כמשקולת. Fortuna che aveva per zavorra la malignità dei miei compaesani, בלשונו של פירנדלו. פורטונה, אנחנו יודעים, היא יצור חמקמק, משהו המצוי בין מזל וגורל, עם נגיעה קלה של קארמה. המשקולת מטביעה את פסקל האב אל המצולות, ואילו הבן נקבר בחייו בשל העדר משקולת. אמנם, המילה האיטלקית zavorra פירושה משקולת, אך זה משקלה של השדרית, הקורה שעליה נבנות הספינות והמשקולת המעניקה לספינות את היציבות הנחום-תקומית שלהן. גם אם הופכים אותן הן עולות בחזרה. הספרות כמשקולת היא גם הספרות כשדרית, כדבר המשקע, המעמיק, שגם אם הופכין על הראש סופן שמתהפכין.

המשקולת כרוכה בעבר, בכל הדברים האלה, כל אותו עושר רע של אריג, כדברי קליטמנסטרה במחזהו של אייסכילוס. היא המכמורת הנושאת ברשתה את הדברים שמהם עשויה רשת המשמעות של הספרות. אם אפשר לחשוב על החברה כספינה, הרי שהתרבות

והספרות הן כעין שדרית, משקלו של העבר שמייצב משהו בהווה, שמאפשר לראות, לחשוב מתוך פרספקטיבה רחבה וארוכה מחיי אנוש אחד, ועדיין אנושית. ייתכן ששם הספרות נפרדת מהדת, מהאפוס, מסיפור המבקש להכיל את כל הסיפורים – ואולי זה לב העניין. הספרות העברית מעולם לא היתה ולא תהיה אלא חפץ מעבר, דרכם של יהודים לעבור מעולם דתי לעולם חילוני ולקחת איתם כמשקולת את הספרות. זו יונקת מאותם המקורות ומאז ומעולם נכתבה בעיקר על ידי אנשים שנעו בין שני העולמות. היו כמובן גם אחרים, אבל בלי אלה אין ספרות עברית, ובלי אלה יש.

כך או כך, יוצאי החדרים כתבו ספרות, וברוב המקרים אלה הבאים אחריהם חשים שאין להם צורך בה. אלא שהחדרים עדיין נעזבים, וחפץ המעבר שב ונכתב מחדש, בווריאציות קלות, דור אחד דור. כל הספרויות תקועות בדרך זו או אחרת, אבל הספרות העברית תקועה כחפץ מעבר שאינו מתממש, משקולת העבר, סולם שפעם שעלו או ירדו בו, ושוב אין בו חפץ.

כך נודדות הספרויות מן הבתים הישנים בתל אביב אל חנותו של הלפר או לספסלים שעליהם הם מצולמים ועולים לעולת הפוסט כאחרית דבר, מלווים בקריאה שנונה, נרגשת או צינית. אני מתלונן, אולי הם צודקים, אלה שמבקשים להיפטר מהמשקולות האלה ולהפוך לספינת אוויר. איטלו קלווינו, בהרצאות נורטון שכתב והיה אמור לשאת ב-1985, ביקש לחשוב על כמה דברים שאפשר וכדאי לשאת אל האלף החדש. הוא פתח במסה על הקלות. הספרות, לפחות במובן מסוים, היא הקלות המתנגדת לכובד העקרוני של החיים. פרסאוס מביס את מבטת המאבן של הגורגונה על ידי התבוננות במראה. חומק מהגורל המאבן באמצעות האימאז'.

אפשר שהזמן הזה, על תחושת הסיום השורה עליו, על דמיונו הכלוא בין קטסטרופות שלא נשלמו לאלה שעוד עתידות לבוא, זקוק להקלה. לתרבות שהיא אדמה חרוכה, לשפע שלא נשאר ממנו אלא שעתוק ושכפול. אולי המשקל הזה מכביד על המעבר מצורות שליטה גזעניות ופטריארכליות לצורות אחרות, משכפל אותן כצורת מחשבה, כמובן מאליה שאינו יכול אלא לנבוע ממקורות כאלה. שהרי בצדק נשאלת שאלת התום: מדוע יש לקרוא את הקלאסיקות אם מה שהן מציעות, מתארות ומבנות, הוא עולם גברי אלים, עולם של מלחמה שבו הנשים הן עילה, סיבה אבל לעולם לא מסובב. אין לי תשובה טובה.

קלווינו התייחס במסה מוקדמת יותר לשאלה מדוע לקרוא את הקלאסיקות. את שלל התשובות שהוא מציע אפשר לסכם בכך שקלאסיקה היא יצירה שטוב יותר לקרוא בה מאשר לא לקרוא בה. התשובות מדגימות את חדות הקריאה ואת העושר הצלילי שמופק מהחיכוך של ההווה בעבר. ובכל זאת אפשר לשאול ברצינות אם צריך לא לקרוא בקלאסיקות. האם לא הגיע הזמן לחשוב התחלה חדשה, אחרת, כזו שאינה מתחילה בספר בראשית ואף לא בגלגמש, כזאת שמוותרת על חמתו של אכילס ומפקפקת במסעו של אודיסאוס?

העובדה שממנה אין לאן לחמוק היא שהספרות במובן שבו אנחנו מתכוונים אליו, כדבר שאפשר וכדאי לעסוק בו, ושכדאי לחיות במחיצתו, הוא עניין שמרני מטבעו. זה לא רק עניין של בורגנות, נוחות ופינוקים, כפי שאפשר היה לחשוב, אלא דבר הקשור

גם למשקולת המהותית שהיא כל מה שאנחנו, של מה שנותן משמעות לקיומנו. הקשב לאחר, ההאזנה למנוצחים, ההזדהות עם המובסים, המוחלשים, העשוקים, אינם נובעים מאיזו אתיקה שהספרות מלמדת, הם ספק ניסיון לייצר קלות מהמשקולת, וספק כסות על המשקולת.

פרימו לוי פרסם מהדורה ראשונה של "הזהו אדם" ב-1947. עשור לאחר מכן התפרסם הספר במהדורה חדשה בהוצאת אנאודי. זה הספר שכולנו מכירים, הספר שהפך אותו לסופר. בין המהדורות פרימו לוי אינו מוחק דבר, אלא רק מוסיף. והתוספות האלה עושות כל מיני דברים חשובים ומכריעים. אחד הדברים הבלתי צפויים ביותר הוא שהם הופכים את הטקסט לקל יותר, במובן שאליו מתייחס קלווינו. קל יותר במובן שבו לחם שתפח כראוי מלא באוויר שהוא הלחם. איך זה קורה בדיוק אי אפשר להראות כאן, אבל אפשר להכיר את הפרדוקס, את היחס המיוחד שהספרות מכוננת בין משקל לאוויר, בין כבד לקל. בפרק "הקנטו של יוליסס", לוי הולך עם פיקולו להביא מרק, ובדרך מלמד אותו משהו על השפה האיטלקית באמצעות קנטו 26 של ה"תופת" של דאנטה. במהלך הטרצטים האחרונים אל מול הר פורגטריו, לוי מרגיש שהוא מוכן לתת את מנת הלחם כדי לזכור את החסר, כלומר את החיים עצמם. ובעוד הים סוגר על אודיסאוס-יוליסס ועל חבריו, ועומד להיסגר על לוי ועל חברו, הוא מבין עוד משהו. דבר-מה ענקי, שהוא עצמו ראה לראשונה ברגע ההוא, באינטואיציה של רגע. אולי את הסיבה לגורלנו, להימצאותנו כאן היום. לוי אינו מפרט, אבל זו המחשבה הספרותית, הדבר הזה הכרוך ביפה, במחשבה צורנית על העולם, מחשבה שאינה נטולת היגיון, אלא בעלת היגיון אמנותי. המשלב המהיר של דאנטה שעליו מדבר פזוליני. קפיצת המחשבה: מכשיר יקר-ערך בעולם ללא קאנון, הסובל מעודף אינסופי במידע. פרסאוס הרכוב על פגסוס המזנק מדמה של המדווה. או במילים אחרות: מהי ספרות? נניח לשקספיר להשיב:

It is a tale told by an idiot full of sound and fury, signifying nothing.

The rest is silence.